

Historiske noter

Historiske noter rummer bidrag af arkivar Susanne Krogh Bender (S. K. B.), stud. mag. Steen Ove Christensen (S. C.), seniorstipendiat Nanna Damsholt (N. D.), stud. mag. Søren Ehlers (S. E.), cand. phil. Ole L. Frantzen (O. F.), adjunkt Torben Hansgaard (T. H.), cand. phil. Jørgen D. Rasmussen (J. D. R.), professor Roar Skovmand (R. S.) og redaktøren (usigneret).

Eilif Frank og kilderne til friskolernes historie. I Årbog for Dansk Skolehistorie 1976 gav friskolelærer Eilif Frank på side 33–40 en redegørelse for sin resultatrige indsamling af kilder til friskolernes historie, der blev påbegyndt i 1969 med støtte fra Institut for Dansk Skolehistorie, Dansk Friskoleforening og med bevillinger fra Statens humanistiske Forskningsråd. De indsamlede arkivalier er blevet deponeret af Dansk Friskoleforening i Landsarkivet for Fyn.

Ved en særlig bevilling fra Forskningsrådet er der med bistand fra gårdejer Hans Nørgaard udarbejdet en mønstergyldig arkivregistratur, udgivet af Dansk Friskoleforening med titlen »Danske Friskolearkiver 1852–1977«, omfattende 110 stencilerede sider samt aftryk af Eilif Franks nævnte redegørelse. Registraturen dækker ikke blot det i Landsarkivet deponerede kildestof, men også en del arkivalier, der stadig befinder sig i privat eje. Registraturen er inddelt i følgende afsnit: Dansk Friskoleforening – »Bavnen« (friskolernes blad) – Enkelte friskoler (omfattende 69 skoler alfabetisk ordnet) – Enkelte personer (omfattende 30 personarkiver, hvoraf enkelte med flere hundrede brevskrivere). Registraturen er tilgængelig i Rigsarkivet og i samtlige landsarkiver.

Dette fornemme arbejde blev den 22. juli i år afleveret af Eilif Frank ved Dansk Friskoleforenings kursus på Grundtvigs Højskole, Frederiksborg. Ved samme lejlighed havde professor, dr. jur. O. A. Borum som formand for bestyrelsen for G. E. C. Gads Fond, et fond, der efter sin fundats har til opgave at støtte indsats med videnskabelige, kulturelle og kirkelige formål for øje, bedt professor Roar Skovmand om at overrække Eilif Frank en hædersgave fra fondet på kr. 10.000 i erkendelse af det pionerarbejde, han har udført.

I forbindelse med overrækkelsen udtalte Roar Skovmand: »Der er ved Eilif Franks ihærdige indsamlingsarbejde omsider og i den elvte time skabt et grundlag for studiet af friskolernes historie, som hidtil har været savnet. Der er også skabt et grundlag, som rækker ud over friskolernes egne vægge. De grundtvig-koldske friskolers miljø var sammensmeltet med folkehøjskolernes, efterskolernes, forsamlings-

husenes og andelsbevægelsens. Det er Frank, der har givet stødet til, at Dansk historisk Fællesforening har taget initiativet til et hele landet omfattende indsamlingsarbejde af kilder til de folkelige bevægelser historie, som friskolerne – med Franks egne ord – er en uløselig del af.«

R. S.

Studiet af dansk *middelalderlig lærdomshistorie og kirkelig tradition* har haft vanskelige kår p.g.r.a. den ødelæggelse af middelalderlige håndskrifter og bøger, som var en af reformationens følger. De håndskrifter, der ikke blev ødelagt, blev i mange tilfælde splittet ad og brugt som bogbind – pergament var jo holdbart, men dyrt. Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Rigsarkivet og landsarkiverne samt andre samlinger indeholder sådanne håndskriftfragmenter, enten siddende om de protokoller, hvorom de blev anbragt i det 16.–17. årh., eller løse. Hvor mange middelalderlige håndskriftfragmenter, der findes her i landet, vides ikke ganske præcist; men alene på lensregnskaberne findes den dag i dag ca. 4700 fragmenter. Det er disse fragmenter på lensregnskaberne, der sammen med Rigsarkivets samling af aftagne fragmenter nu er blevet gjort til genstand for udgivelse af en specialregistratur: »Middelalderlige håndskriftfragmenter«, ved Esben Albrechtsen, 1976 (kr. 15).

Den foreliggende registratur giver ingen dybtgående forklaringer om hvert enkelt håndskriftfragment, men er en inventarisering af 582 aftagne fragmenter og fragmenterne på lensregnskaberne. De registreres med angivelse af løbenummer, omtrentlig datering (ud fra palæografiske kriterier), indhold – d.v.s. håndskriftets art – samt proveniens, d.v.s. på hvilket regnskab de sidder/har siddet. Der er register over fragmenternes art (efter den her i landet normalt anvendte typeinddeling, som aftrykkes i registraturen) med angivelse af deres løbenumre, registret er kronologisk underopdelt.

Spørgsmålet om sådanne pergamentfragmenter bør tages af protokollerne eller blive siddende, er stadig genstand for diskussion. Af fortegnelsen over de 582 aftagne fragmenter fremgår, at proveniensen for en del af dem er ukendt, hvilket hæmmer studiet af selve håndskriftets historie; heraf må konkluderes, at skal fragmenterne tages af, må man være påpasselig med at angive, på hvilket bind de har siddet.

Den foreliggende specialregistratur, hvis udgivelse er støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd, er en første hjælp til at orientere sig i en stor del – den største – af de middelalderlige håndskriftfragmenter i Rigsarkivet, og dens fremkomst kan kun hilses vel-

kommen. Man må håbe, at det bliver muligt at få gennemført en registrering af de øvrige fragmenter i danske arkiver og samlinger, så at studiet af dansk kirkelig tradition og middelalderlig lærdomshistorie kan komme til at bygge på et lettere tilgængeligt materiale.

S. K. B.

Arkiverne og deres beskyttelse er titlen på en lille publikation, som Arkivforeningen har udsendt i 1976 og som indeholder indlæg og diskussionsreferat fra foreningens seminar på Sostrup slot i april 1975. Indlæggene er mange, ganske kortfattede, og man når at komme en mængde emner rundt under overskrifterne: Arkivernes public relations, behovet for dokumentation, forholdet til forskningen, læsesalsproblemer, forholdet til publikum og – ikke mindst – ressourceanvendelse. Under sidste punkt spores i indlæggene og den dertil knyttede diskussion en ret udbredt enighed om at opprioritere kontakterne til de arkivskabende institutioner fremfor tilgængeliggørelsen af allerede i hus værende, ældre arkivalier.

Arkivforeningen har i en årrække fungeret som forum for arkivfaglige drøftelser, og resultatet er blevet en række rapporter, hvoraf denne er nummer seks. Foruden den rent faglige funktion har foreningen haft en faglig-selskabelig, som ikke skal undervurderes, og ligeledes kan det vel nævnes, at under de nuværende forhold i arkivvæsenet, hvor styrelsesforholdene næppe kan siges at have fundet deres endelige udformning, har Arkivforeningen *også* virket som et supplement til de »tjenstlige« kanaler.

Rigsarkivets 2. afdeling har skabt en *ordliste* over »arkiv- og forvaltningsrelevante udtryk med særlig hensyn til 2. afdelings område«. Det er en meget nyttig publikation, som afdelingen ifølge forordet stiller til rådighed til hel eller delvis kopiering. Desværre er den ikke umiddelbart til købs. Og det er synd og skam, for der er nedlagt et væld af konkrete administrativ-juridiske oplysninger i bogen. Her får man kontant besked om lovgrundlag og administrative forhold vedrørende en lang række af samfundets nuværende og tidligere institutioner. De koncentrerede artikler er naturligvis ikke alle lige præcise eller udtømmende, men oftest gives der på få linier fyldige informationer. Den kommende reviderede udgave af *Håndbog for lokalhistorikere* vil kunne hente megen hjælp for perioden efter ca. 1800, som ordlisten dækker. En stor del stikord går på forhold arkivvæsenet vedrørende, og det er nyttig viden for arkivbenyttere. Og midt i den saglige, juridisk prægede, tekst får man så prøver på arkivjargonen – det være sig både »buret«, »dovne dreng«, »nu-ved seddel« og »underhuset«.

Den blå guide til Landsarkivet for Sjælland foreligger nu i 2. udgave. I forhold til den første udgave fra 1966 er der sket en udvidelse på knap en fjerdedel,

hvilket dels skyldes indførelsen af et meget nyttigt register, dels at arkivets fonds er øget. Man bemærker i forhold til førsteudgaven den stærke tilvækst i sognerådsarkiverne, ligesom gruppen *Købstadsarkiver efter 1868* og *Folkeregistrenes arkiver* er nye. Også enkelte andre steder er der sket ændringer, ligesom nyafleveringerne, f.eks. for godsarkiverne, er blevet noterede. Andre steder, f. eks. *lavsarkiver* er stærkt forkortet ned med en henvisning til de af Landsarkivet publicerede foreløbige registreringer. Det er lidt synd, for det indskrænker uvægerligt guidens brugbarhed, og det er ikke gennemført konsekvent. Landsarkivet har udsendt en række foreløbige registreringer over retsbejtentarkiverne, men her fastholder udgiveren af guiden, fhv. landsarkivar Harald Jørgensen, alligevel den oprindelige, gode idé med helt kortfattet at fortælle, hvilke hovedgrupper af arkivalier, arkivet rummer med begyndelses- og evt. slutår for disse.

Landsarkivet for Sjælland m.m. har i serien af *Foreløbige arkivregistraturer* udgivet: *Landstings- og kommissionsdomstolsarkiver (København 1976)*. Udgaven falder i to uafhængige dele: Landstingsarkiverne (ca. 1600–1805 (Bornholms landsting dog indtil 1813)), – og de meget uensartede arkiver efter kommissionsdomstole, nedsat til at varetage særopgaver i overensstemmelse med et eller flere kommissorier, udstedt som kgl. reskripter gennem Danske Kancelli eller siden 1849 gennem Justitsministeriet (1689–1953).

De sammenfattende indledninger er nyttige, – ikke mindst fordi de er små bidrag til vores administrations forsømte historie. Landstinget er som hovedregel efter 1558 første appelinstant i både straffesager og civile sager, idet der dog gælder en række undtagelser, først og fremmest vedr. adeliges forhold. Dog bestemtes efterhånden det særlige retsforhold, at landstingene skulle føre skøde- og pantebøger over adeligt gods, og desuden blev det ret almindeligt, at også skøder og pantebreve, der ikke angik hovedgårde og deres tilliggende, medtoges i disse protokoller. For kommissionsdomstolenes vedkommende skal man lægge mærke til, at de kan dreje sig om sager fra områder vest for Storebælt. Det skyldes, at man har hentet eksperter i Kriminal- og Politiretten i København, når man stod overfor særligt alvorlige sager i provinsen. Disse sager befinder sig altså i det sjællandske landsarkiv. Et i hovedsagen juridisk sagregister og et stednavneregister afrunder registraturerne til kommissionsdomstolsarkiverne, – hvorimod man ikke har skønnet det nødvendigt med et personnavneregister.

S. C.

Fynske Guvernement var en administrativ enhed, der blev oprettet i 1815, og som skulle være mellemlid mellem lokal- og centraladministrationen. Tronfølgeren Christian Frederik udnævntes til guvernør og kommanderende general for Fyn. Som guvernør skulle han være kongens øverste repræsentant og føre

overtilsyn med embedsmændene, og alle sager af generel karakter i hans distrikt skulle tilstilles centraladministrationen gennem ham. Sager af speciel karakter skulle overøvrighederne indsende direkte til kollegierne, men guvernøren skulle tilsendes en ekstrakt af sagen. Da Chr. Frederik besteg tronen i 1839, blev den nye kronprins, Frederik Carl Christian (den senere Fr. VII), udnævnt til guvernør. Ved kgl. reskript af 18/3 1848 ophævedes det Fynske Guvernement.

Baggrunden for guvernementets oprettelse kendes ikke. Måske skal det ses som forsøg på en politisk udgrønt af tronfølgeren. Måske var der tale om et første led i en aldrig fuldført administrativ reform. Det er bl.a. spørgsmål som disse, Landsarkivet for Fyn håber at inspirere til belysning af ved udsendelse af en *arkivregistratur over Fynske Guvernements arkiv* (en titl. registratur fra 1901 har nemlig kun været tilgængelig på Landsarkivets læsesal). Guvernementets arkiv er imidlertid ikke kun interessant ud fra administrationshistorisk synsvinkel. Det indeholder nemlig også et betydeligt, men i yderst ringe grad udnyttet stof til både lokalhistoriske og mere almene undersøgelser. Opmærksomheden kan f.eks. henledes på de muligheder, arkivet åbner for en belysning af de fynske købstæders historie i første halvdel af det 19. årh. Fra 1823 foretog guvernøren inspiceringen af Fyns købstæder, og til brug herfor modtog guvernementet i 1823, 1825 og derefter årligt indtil 1846 indberetninger om købstædernes økonomi, kirkelige forhold, skole- og fattigvæsen etc.

J. D. R.

De arkivalier, som er bevaret fra de danske landkommuner (dvs. de kommuner, der oprettedes ved den landkommunale anordnings ikrafttræden i 1842 og som i de fleste tilfælde eksisterede frem til den store kommunesammenlægning i 1970) afleveres i stigende omfang til landsarkiverne. Længst fremme i arbejdet med udarbejdelse og udsendelse af vejledende arkivregistraturer over denne type arkiver er Landsarkivet for Fyn. I 1977 har Landsarkivet således udsendt en serie registraturer over arkiverne fra de landkommuner, der pr. 1/4 1966 indlemmedes i den nuværende Assens storkommune. Det drejer sig om flg. landkommuner, der hver har fået en selvstændig registratur: *Barløse, Båge, Gamtofte, Helnæs, Kærum, Sandager-Holevad, Søby-Turup og Sønderby*. Registraturerne tager ikke deres begyndelse ved den landkommunale anordnings ikrafttræden i 1842 men går tilbage til fattigkommissionernes oprettelse i 1803. Ikke alle arkivalier fra de landkommunale arkiver er umiddelbart tilgængelige. Generelt set gælder, at arkivalierne først er tilgængelige, når de er 50 år gamle. For socialsager, der indeholder oplysninger om enkeltpersoner, gælder en 80 års regel. Ægteskabsjournaler og ægteskabsduplikatbøger er derimod tilgængelige 30 år efter, at de er udkrevet.

J. D. R.

Arkivar Poul Thestrup har med henblik på indsamlingen af kilder til de folkelige bevægelsers historie

udarbejdet en *fortegnelse over fynske brugsforeninger stiftet før 1. jan. 1920*. Tilsyneladende har den landsdækkende fortegnelse for perioden 1866–1900, der afsluttedes i 1973, været hans udgangspunkt, men det nævnes dog ikke i forordet. Thestrups fortegnelse dækker 20 år mere og er med de mange supplerende data et glimrende grundlag for det kommende indsamlingsarbejde på Fyn. Det er dog betænkeligt, at han ofte udelader foreningernes oprindelige navne og at staveformen er moderniseret. Den fynske fortegnelse er udgivet af Landsarkivet for Fyn og kan bestilles der; den landsdækkende fortegnelse kan iøvrigt fortsat rekvireres fra Søren Ehlers, Stationsvej 22, Kagerup, 3200 Helsingør.

S. E.

Landsarkivernes samlinger af private personers og familiers arkiver er meget store; men det er karakteristisk, at hovedparten af arkivfondene er små og indholdsmæssigt »tynde«. Derfor har privatarkiverne i Landsarkiverne ofte fået en stedmoderlig behandling, når det drejer sig om udarbejdelse og mangfoldiggørelse af vejledende arkivregistraturer.

Landsarkivet for Nørrejylland har dog taget initiativ til at råde bod herpå. Dets arkivregistratur nr. 5 er nemlig viet til privatarkiverne – vel at mærke ikke samtlige privatarkiver, men kun en række store og/eller særlige arkivfonde, som fra Landsarkivets side er fundet at være af »almen interesse«. I forordet stiller landsarkivar Jens Holmgård flere lignede registraturer i udsigt. Det første, udkomne bind indeholder 9 meget store og afgjort spændende arkiver, der af pladsmæssige grunde ikke kan omtales her. Et enkelt skal opmærksomheden dog henledes på, nemlig landinspektørerne Wesenbergs arkiv. Heri findes ikke mindre end 14 pakker omhandlende landmålings-, udskiftningsforretninger samt hoviundersøgelser. I disse pakker findes der utvivlsomt spændende kilde-materiale for landbrugsinteresserede historikere. Nævnes skal det også, at forf. August F. Schmidts arkiv er medtaget i denne registratur. Ud fra et benyttersynspunkt er der dog en stor indvending at gøre imod publikationen. Der er ikke tale om utilfredshed med registreringen af de enkelte arkiver, idet der her er tale om sobert arbejde (f.eks. er der udarbejdet lange brevskriverlister). Anken går derimod på, at man fra Landsarkivets side ikke har foretaget en samlet redigering af projektet, altså først besluttet, hvilke privatarkiver der skulle medtages i disse særlige registraturer, dernæst opstillet de udvalgte arkiver i alfabetisk orden og så til sidst påbegyndt udsendelse af de vejl. registraturer. Det første bind i rækken af registraturer over privatarkiver har ikke været underkastet en sådan overordnet redigering, men synes at være sammenstillet efter de forhåndenværende søms princip. Det er beklageligt, at man ikke har valgt at ordne registraturrækken over privatarkiver alfabetisk, idet den – hvis den nuværende form opretholdes – ikke får den anvendelighed, som må antages at have været et af formålene ved publiceringen.

Også i Landsarkivet for de Sønderjyske landsdele har man i de sidste par år beskæftiget sig med udar-

bejdelse af vejledende arkivregistraturer over privatarkiver. Arbejdet synes dog blot her at være bedre tilrettelagt end i Viborg.

Skønt Landsarkivet i Åbenrå kun har eksisteret i lidt mere end 40 år, råder det over en betydelig samling af privatarkiver. Samlingens størrelse skyldes ikke mindst det store arbejde, som stedlige private foreninger har udfoldet helt tilbage fra tiden før 1. verdenskrig på at indsamle arkivalier af privat proveniens. De indsamlede arkiver blev ved oprettelsen af Landsarkivet i Åbenrå helt naturligt afleveret hertil. Grundpillen i Landsarkivets registraturredække over private personarkiver udgøres af en alfabetisk ordnet oversigt (udsendt 1975), hvori der gives summariske oplysninger om de enkelte arkivfonds, deres yderår og omfang. I den udstrækning det har været muligt at skaffe oplysninger om arkivskabernes stilling, bopæl og dødsår er disse oplysninger anført. Det er endvidere afmærket, til hvilke arkivfonds der er udarbejdet fuldstændige brevskriverlister.

Oversigten er siden fulgt op af en række separate arkivfortegnelser over større arkivfonds og/eller fonds, der anses for at være af »almen interesse«. Som eksempler herpå kan fremhæves 2 fortegnelser over arkiver, der begge er centrale i forbindelse med genforeningsproblematikken. Det drejer sig om folketingsmændene Anders Lebeck og A. Svenssons arkiver. Man kunne imidlertid godt ønske sig, at arkivfortegnelserne – ihvertfald for prominente personer som de to nævnte – var forsynet med en indledning, hvori der blev givet biografiske oplysninger om arkivskaberen.

J. D. R.

Nordslesvigske retsbetjentarkiver er titlen på et af de seneste bind i det sønderjyske landsarkivs række af »Foreløbige arkivfortegnelser« (stencileret, 1976 25 kr.). Arkivmaterialet i disse retsbetjentarkiver blev i 20'erne og 30'erne afleveret enten fra de nuværende dommerembeder eller fra statsarkivet i Kiel. Det dækker tidsrummet indtil oprettelsen af de preussiske amtsretter i 1867, på skyld- og panteprotokollrådet dog tiden frem til 1880'erne, hvor det tyske grundbogssystem blev gennemført. Store mængder bilagsmateriale er gået tabt, således at korrespondance og løse skiftesager kun findes i meget begrænset omfang. Endelig er mange af de ældste tingbøger forsvundet i midten af forrige århundrede i forbindelse med udlån til en kendt retshistoriker!

I Frode Gribsvads og Johan Hvidtfeldts: Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. En oversigt. VA VI, 1944 indledes afsnittet om de ældre retsarkiver med en bemærkning om, at jurisdiktionsforholdene i Nordslesvig var meget indviklede, og at man knapt nok i datiden kunne finde ud af dem. Den læser, der alligevel vover at gå videre, hjælpes ganske godt på vej m.h.t. embedernes funktionelle og geografiske ressort (s. 41–86). Når man i den nye arkivfortegnelse vil begrunde, hvorfor brugeren totalt må savne indledning til de enkelte arkiver, sker det da også med hen-

visning til, at noget sådant er givet i ovennævnte værk. Udover alfabetisk register over de ca. 60 jurisdiktio-ner og et begrænset antal anmærkninger til de enkelte bind og pakker (eller grupper af sådanne) føjes der intet nyt til i forhold til oversigten fra 1944. Den kan forresten stadig købes for et meget beskedent beløb.

Den nye arkivfortegnelse giver sig retfærdigvis heller ikke ud for at være andet end en renskrivning af allerede foreliggende seddelregistraturer, men ved den lejlighed havde man nok stået sig ved at overveje fremtrædelsesform og opstilling lidt mere. En inddeling i nogle saglige hovedgrupper og en noget mere komprimeret opstilling af anmærkningerne ville have skabt lidt mere overskuelighed og man kan kun håbe at Landsarkivet i Åbenrå ved lejlighed tager ordet »foreløbig« efterretteligt.

M. M.

Den nationale kamp i Sønderjylland i sidste halvdel af forrige og begyndelsen af dette århundrede førte til dannelse af en række private foreninger, der på forskellige felter kæmpede for bevarelsen af dansk nationalitet. I 1976 har Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele udsendt foreløbige arkivfortegnelser over 3 af de mest centrale foreningers arkiver. Det drejer sig om flg. foreninger: *Sprogforeningen* (opr. 1880 med det formål at drive folkelig oplysning på modersmålet), *Skoleforeningen* (opr. 1892 med det formål at fremme folkeoplysningen, navnlig ved på lovlig måde at drage omsorg for børnenes og ungdommens undervisning på modersmålets grund) og *Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens forskellige underafdelinger* (opr. 1888). For Sprogforeningen og Skoleforeningens vedkommende gælder imidlertid, at deres arkiver ikke blot er centrale for en belysning af dansksindedes aktivitet i genforeningsspørgsmålet. De nævnte 2 foreninger fortsatte nemlig arbejdet efter 1920. De har siden da virket for danskhedens sag både nord og syd for grænsen.

J. D. R.

Frilandsmuseet i Sorgenfri fyldte i 1976 75 år. I den anledning har museet ved overinspektør Peter Michelsen udgivet et interessant lille hæfte (38 s.), som i tekst og navnlig i billeder viser, hvordan det landsby- miljø den besøgende i dag ser, er groet frem. Der sættes focus på årstallene 1901, 1920, 1940, 1960 og jubilæumsåret 1976. Året 1901 fordi museet i dette år blev åbnet på en bar mark i Sorgenfri, og de øvrige årstal, fordi de betød arealudvidelser og dermed kærkomne muligheder for at revidere og komplettere samlingerne. Hæftet er udformet med et skarpt øje for det pædagogiske. Hvert kronologisk hovedafsnit er forsynet med et oversigtskort, så læseren kan se, hvordan og hvor der er sket udvidelser. Fotografier og gengivelser af klip fra aviser siger mere end mange ord noget om, hvordan det har været at skabe et museum for landbygninger – og vel at mærke få det til at leve. »Vi en gård jer bygget har«, som hæftet er kaldt,

lover godt for fremtiden, nemlig udvidelser i det tidligere landbrugsmuseums område og på den anden side Kongevejen og dermed muligheder for at føre museets bestand af bygninger frem til begyndelsen af dette århundrede med bl.a. et udvalg af andelstidens bygninger.

M. M.

Brian P. McGuire: *God – Man and the Devil in Medieval Theology and Culture*. Cahiers de l'Institut du Moyen-Age grec et latin publiés par le directeur de l'Institut, vol. 18, Copenhague 1976, p. 18–82. McGuires afhandling er det tredje og vægtigste bidrag til dette bind i skriftrækken udsendt af Instituttet for græsk og latinsk middelalderfilologi. M. forsøger at give et oprindeligt teologisk arbejde en bredere kulturhistorisk ramme, idet han beskriver udviklingen indenfor en række middelalderlige forfatters syn på djævelens rolle i tilværelsen. M. gennemgår et bredt udvalg af tekster, strækkende sig fra Augustin over Dante til Luther, og finder at den dominerende opfattelse i denne lange periode har været menneskets følelse af hjælpeløshed overfor djævelens anslag. Den humanistiske, liberale nytænkning, som Anselm af Canterbury fra 12. årh. repræsenterede, ifølge hvilken djævelen fik en mere begrænset rolle i forhold til menneskets frie bestemmelse over sin tilværelse, forblev mindretallets gennem hele middelalderen. M. er en inspirerende tekstfortolker, og afhandlingen er derfor god læsning, fordi den er båret af gennemgangen af mange spændende kilder, omend disse undertiden forekommer noget tilfældigt udvalgt. Derimod bliver den del af den overordnede problematik, som går ud på at give de forskellige opfattelser sociale og økonomiske forklaringer, ikke ført tilstrækkelig grundigt igennem, og konklusionen – selvom den er vag – bliver derfor uinteressant.

N. D.

H. C. Andersen kommer ud for lidt af hvert i *Anderseniana 1975 og 1976*, udgivet af H. C. Andersens Hus i Odense. Således redegør Axel Rosendal for *Årsagerne til H. C. Andersens stavevanskeligheder* (1975), – digteren var efter alt at dømme ordblind, – og han peger på hvorledes dette handicap kan have øvet indflydelse på stilen i eventyrerne, medens Elias Bredsdorff fortæller om en hidtil upåagtet forbindelse mellem *H. C. Andersen og den skånske comtesse Mathilda Barck* (1975); derved får læseren desuden et indblik i den skånske landadels liv omkring 1840. I to artikler berettes om H. C. Andersen-oversættelser, til bulgarsk ved Elena Furnadzieva (1975) og til italiensk ved Inge Lise Rasmussen Pin (1976), hvorimod Ann Born (1976) antyder H. C. Andersens indflydelse på engelsk litteratur, repræsenteret ved fem forfattere, hvoraf Oscar Wilde nok er den mest prominente.

De litterære undersøgelser af H. C. Andersens eventyr i *Anderseniana* er af helt forskelligt væsen; titlerne kan tale for sig selv: Ingvild Alnæs: *H. C. Andersen og folkeeventyrene* (1975), Knud Bjarne Gjesing: *Det statiske og det dynamiske – en udviklingslinje i H. C.*

Andersens forfatterskab (1976), og Johan de Mylius: *Aktier i enkens garveri* (1975), en principiel anmeldelse af Peer E. Sørensen: H. C. Andersen & Herskabet.

Endelig finder man en rubrik med omtale af *H. C. Andersen-nyheder 1974–75* ved Erik Dal m. fl. (1976), ligesom årbøgerne rummer, hvad Poul Høybye for sin del kalder *Randnoter til H. C. Andersens skrifter* (1976), – små artikler, der som regel bringer realoplysninger til digterens æuvre. Medlemmer af H. C. Andersen Selskabet i Odense og i København modtager Anderseniana gratis, men årbøgerne sælges også særskilt.
S. C.

Samling af danske militære uniformer af Th. v. Husher. Ny fototryk udgave. Udg. af Antikvariat Richard Levin og Co.. Aps. 26 farvetavler med tekst. Interessen for uniformer og våben har i de seneste år været stigende. Bøgladerne tilbyder i overflod udenlandske bøger om militaria. Fra dansk side foreligger kun få værker af denne art. Emnet er for mange en hobby på linie med filateli. For historikeren er studiet af uniformer også interessant og nyttigt, bl.a. til identifikation af ældre billeder. Th. v. Husers værk er fra 1859 og gengiver forsvarets uniformering i slutningen af 1850'erne samt de gældende påklædningsbestemmelser. Det foreliggende fotooptryk indeholder herudover et kort forord af H. Kroon, chefen for Det kongelige Garnisonsbibliothek. Denne institutions eksemplar af det tidligere så sjældne værk har været benyttet ved reproduceringen, og opgaven er løst på en nydelig måde. Gengivelsen af farvetavlerne er så god som vel mulig. Af stor værdi er det, at værket er blevet forsynet med en historisk indledning af uniforms- og våbenhistorikeren Frans Løvschall. Her gives oplysninger om alle detaljer vedrørende periodens uniformering. Man bliver således informeret om, hvorledes hæren efter reglementet burde have været uniformeret i 1864. Alt i alt en bog den interesserede kunne føle sig fristet til at anskaffe. En fejl har værket dog – udover prisen på 585 kr. – nemlig den ringe indbinding. Denne er af papir, og siderne er ikke hæftet kun limet. Hvad nytter det, at farvetavlerne er af fornem kvalitet, når man ikke kan åbne bogen mere end et par gange før den revner i siden?
O. F.

En ugeløn til huslejen var gennem mange år den norm, man i københavnske arbejder- og funktionærfamilier fandt rimelig, når det gjaldt udgifterne til boligen. På grundlag af lønningsbøger fra en københavnsk maskinfabrik og folketællingen 1901 belyser Rich. Willeslev i *Arbejdernes boligforhold på det københavnske Vesterbro omkring år 1900, Erhvervshistorisk årbog 1975 s. 7–30* boligudgiftens andel af lønnen omkring århundredskiftet. Arbejderne på Eickhoffs maskinfabrik i Nyhavn, der synes at have boet lidt bedre – og dermed dyrere – end gennemsnittet på Vesterbro, betalte ca. 20% af deres indkomst i husleje, men der er store variationer i billedet. Beregningen af boligudgiften vanskeliggøres bl.a. af de logerende, der næsten uundgåeligt dukker op, når lejlighedsstørrelsen

når op på tre eller fire værelser. Rich. Willerslev forsøger at sammeligne år 1900 med 1970 og konkludere med stor forsigtighed, at der har været tale om en reduktion af realhuslejen.

Regensianersamfundet forhandler et særtryk af sit tidsskrift: *Regensen*, gennem Arnold Buscks Boghandel: O. Hvidbjerg-Hansens *Fra Stald til Studenterbolig. Træk af Regensens Bygningshistorie* (1976). Forf. har tidligere skrevet om Regensens indre selvstyre, Regenskirken og Klokkerinstitutionens historie i *Regensen*. Artiklen redegør klart for de ældste ejendomsforhold og den ældste bygningshistorie for den agtværdige institution, og den bidrager med et korrektiv til C. E. F. Reinhardts store arbejde om Regensen (Historisk Tidsskrift 3. række bd. 3, også i særskilt udgave). Hvidberg-Hansen fører bygningshistorien op til vore dage, og undervejs får læseren desuden spredte glimt af livet i institutionen. I slutningen af 1700-tallet fik studenterne f.eks. ansat 10 regenskarle til at besørge tjenester som skopudsning, opvask, byærinder o.lign., – en side af regensianerlivet man også aner i illustrationerne til det lille hæfte (30 s.). Således side 21: Overfor en regenskarl med en spand i hånden træffer vi viceprovsten i majestætisk positur foran indgangen til sin bolig, støttet ved sin spadserestok; og over dette par gengives et (ganske vist en del ældre) stik af en regensianer, iført slåbrok og henslængt på sin sofa, piberygende og læsende (bevares!), – men fremme i billedet læner mandolinen sig op ad en stol. Et bidrag til intelligensens uddannelse! Prisen er kr. 11,50.

S. C.

Førslev kirke mellem Slagelse og Næstved ejer et af Danmarks smukkeste altermalerier fra senbarokken: Kristus hos Martha og Maria. Billedet har netop afsluttet en fornyet restaurering på Nationalmuseet, og det står nu uden de omfattende tilmalinger, som Jakob Kornerup foretog ved en istandsættelse i 1892. Thomas Bullinger fortæller om nyistandsættelsen af *Førslev kirkes altermaleri i Meddelelser om konservering 2. række hft. 9* (1977): »Det oprindelige maleri med dets fornemme kolorit blev bogstaveligt talt hentet frem fra mørket, således at de levende hudfarver, dragterne og draperiets mættede farveholdning atter kom til deres ret«. Og til sidst har Bullinger en sand triumf til læseren: Under rensningen af maleriet fandt man en signatur, der efter al sandsynlighed skal læses således: TOMMASSO ROSSI [fecit]. Tommasso Rossi var en romersk maler, som var beskæftiget med mosaikker i Vatikanet omkring 1700! Om billedets vej til Førslev kirke kan man endnu kun gisne, – vi ved kun, at maleriet er en senere tilføjelse til en barokaltartavle fra omkring 1650.

En *Halmmåtte fra yngre bronzealder*, der blev fundet ved en genudgravning af Lusehøj på Sydvestfyn, viste sig at være en del af et mere kompliceret gravmonument, bestående af et ligbål, en træramme og en risfletning. Ligbålet indeholdt en større mængde bronze, guld og en enkelt jernring. Henriette Wielandt orienterer om, hvorledes man i tre tempi flyttede halmmåtte-

ten til Fyns Stiftsmuseum, hvor man med tiden agter at genopbygge gravkomplekset op ad en lakprofil af Lusehøjs tværsnit.

S. C.

Landgangen på Bornholm. Baggrunden for landgangen set med sovjetrussiske øjne af Kapt. A. Basov. Noter ved red. Thomas Jensen. Antikvariat Richard Levin. 1977. 25 s. Russisk militærhistorisk litteratur oversat eller skrevet på et vesteuropæisk sprog hører til sjældenhederne, hvorfor dette hæfte umiddelbart må vække interesse. Desværre er det behæftet med en række formelle mangler. Det fremgår ikke klart i hvilken sammenhæng hæftet er opstået, eftersom det hverken indeholder forord eller indledning. Så vidt anmelderen er informeret, bygger hæftet på en artikel i Sovjets militærhistoriske tidsskrift af kapt. A. Basov. Artiklen er blevet oversat af officerer fra Telegrafliniens Befalingsmandsskole, hvor man uddanner officerer til at beherske russisk i militær øjemed. Blandt disse er redaktøren, Thomas Jensen, som har kommenteret artiklen. Denne er fra Basovs side forsynet med noter, der er aftrykt i hæftet. Derimod er redaktørens kommentarer – der er indsat for at korrigere Basovs udtalelser udfra en vestlig opfattelse – i flere tilfælde ikke dokumenteret. Hvilket afgjort svækker læserens muligheder for selvstændigt at vurdere udsagnene. Et interessant emne er således delvis tabt på gulvet. Hvis lignende publikationer skal have en chance for at nå længere ud end til snævert militærfaglige kredse, der måske kender publikationernes ophavssituation, da bør mangler af ovennævnte art ikke optræde.

O. F.

Fyens Andels-Foderstofforretning (FAF) kunne i 1976 fejre sit 75 års jubilæum, som man ønskede at markere med en udsendelse af en historisk oversigt. Et jubilæumsskrift kan være en problematisk sag. Hvem skriver man for, og hvad skal medtages? Hvor ofte har ikke feststemningen sat sit præg på fremstillingen.

Det må derfor hilses med tilfredshed, at FAF har ladet en udenforstående og tilmed faghistoriker gøre arbejdet, nemlig Claus Bjørn. Resultatet er blevet en velskrevet og let læselig bog på 128 sider om den fynske andels-foderstofforretnings vej fra en spæd begyndelse i huset hos de sydfynske landmænds smøreksporförening og dækkende 4–5% af den samlede fynske kvægbestand til en moderne og veludbygget organisation, der varetager godt 50% af omsætningen af korn og foderstoffer på Fyn.

På den ene side gives der en *intern* skildring af virksomheden og dens ledende mænd, om en indkøbsforening, der med Svendborg som hovedsæde langsomt, men støt ekspanderede på Fyn, til de sydfynske øer samt Als, om en virksomhed som koncentrerede sig om import af korn og foderstoffer, der via lokalföreninger og brugsforeninger fordeltes til medlemmerne. Der berettes om tilbagevendende problemer omkring medlemmernes købepligt og om nye

problemer ikke mindst under verdenskrigene, om nytten af at have en dygtig og snarrådig direktør samt om at blive sat under statslig administration. Der skrives om en virksomhed, der i mellemkrigstiden voksede i omfang og omsætning, og som tillige begyndte selv at producere foderblandinger samt at eksportere korn. Endelig gøres der rede for de ændringer, FAF har gennemgået siden 1950 p.g.a. strukturudviklingen i landbruget, og som har betydet at organisationen i dag fremstår som en industriel virksomhed, der ved rationalisering og en aktiv salgspolitik har vist sig i stand til at klare konkurrencen. Alt dette har naturligvis først og fremmest interesse for FAFs medlemmer og kunder, der dog sikkert gerne havde set de mange tal suppleret med nogle flere grafiske illustrationer.

På den anden side giver Claus Bjørn en *ekstern* skildring, nemlig af de samfundsmæssige rammer for FAFs virksomhed. Vi får således ridset hovedlinierne op ikke bare af korn- og foderstofhandels start i Danmark, men også af forudsætningerne herfor, nemlig produktionsomlægningen i landbruget i 1870'erne. En vigtig følge heraf blev de mange mejerier, der endda indgående behandles for Fyns vedkommende i et indledende kapitel. Også her startede man med fællesmejerier, der i løbet af 80'erne afløstes af andelsmejerier. Det viser sig iøvrigt, at kun nogle aktiers ulige størrelse forhindrer Kaslunde mejeri på Vestfyn (opr. 1875) i at blive Danmarks første andelsmejeri! De omtalte forhold har interesse for en bredere kreds end FAFs medlemmer, og forf.s velykkede kombination af det almene og det mere specifikke gør, at bogen bør finde læsere også uden for Fyn.

T. H.

Mejerihistorie i de sidste 25 år er emnet for *Fra F.A.O.K. til Fynsk Mælk 25 år* (1977, 96 s.), der ikke blot er et smukt udstyret festskrift for en af de store landsdækkende mejerisammenslutninger, men også giver indblik i de ofte vanskelige strukturforandringer, der er sket i dansk mejeribrug i det sidste kvarte århundrede. Vejen fra de små mejerier til det store selskab har unægtelig til tider været bugtet og usikker, når bestræbelserne fra lokalt hold stødte sammen med de overordnede planer om dansk mejeribrugs fremtidige struktur.

»Sct. Nicolauskilde. 100-Århus år« er titlen på en 24 sider tyk Århus-publikation fra 1976. Bag den prætentøse titel gemmer sig noget så uhøjtideligt som et jubilæumsskrift for mineralvandsfabrikken Sct. Nicolauskilde Brøndanstalt i Århus! Gennem en kalejdoskopsk billedrække tilsat tekst oplyses man om sodavandsproduktion i almindelighed og udviklingen i fabrikkens produktion i særdeleshed, om de 22 forskellige »mineralvande«, fabrikken kunne præstere i sine barndomsår, over Aschlunds ABC (også kaldet »lokomotivvand« eller »togvand«) frem til de 11 forskellige tilbud, fabrikken markedsfører idag. Man følger fabrikkens ekspansion og ender i den nye, gennemra-

tionaliserede fabriksbygning beliggende i Vibys industriområde. Man hører om en arbejdskonflikt i 1928, præsenteres for en nostalgisk beretning fra en person, der i sine barndomsår i 1920'erne fulgte sin far, som var salgskusk for fabrikken, rundt gennem Århus by for at afsætte fabrikkens produkter. Medarbejdernes syn på deres arbejdsplads anno 1976 hører man imidlertid intet om, men de smiler da alle på billederne!

Om fabrikkens »skytshelgen« skal kort fortælles, at Nicolaus levede i Viby og blev lokalhelgen for Århus-egnen. Han blev imidlertid aldrig kanoniseret. Nicolaus døde omkr. år 1180 og skulle være blevet begravet under en lille trækirke, der – traditionen tro – afløstes på samme sted af en stenkirke: Domkirken.

J. D. R.

Kunsten er ikke, hvad den har været; eller sagt på den anden måde: vor opfattelse af hvad kunstbegrebet dækker er i stadig udvikling. Det får man et udmærket indtryk af ved gennemgang af »*Konst från 1500 till nu*«, *Malmö Musums årbog 1975*. Årbogen er et rigt illustreret katalog til museets faste udstilling af samme navn. I forordet hedder det, at hensigten med bogen har været »en enkel handbok i konstens historia. En bilderbok at bläddra i med konkrete illustrationer, ibland torftigt vardaglig, någon gång tealtrask og storslagna, men med ett språk som hela tiden har en skånsk brytning«. Altså det selektive frem for den store brede fremvisning af periodens kunst- og kulturhistorie. I praksis sker det ved, at der i små kapitler på 2-3 sider gennemgås en række udvalgte værker, hvor der med udgangspunkt i det konkrete arbejde peges på tidstypiske træk, miljøet omkring kunstneren og kunstværket. Dette kommer også frem i den store betydning, der er tillagt kunst- og møbelhåndværk.

De arbejder, der præsenteres, er ikke i alle tilfælde af svensk oprindelse. Som eksempel på hvad der kan tænkes at have særlig interesse for en dansk læser kan peges på Ingegerd Polterfeldts analyse af et par af P. S. Krøyers portrætter af sin hustru.

De fleste af de små kapitler er forsynet med litteraturhenvisninger både til de almindelige opslagsværker på området og til den mere specielle litteratur.

M. M.

Det er morsomt at gøre bekendtskab med vore skandinaviske nabolandes lokale årbøger. For Sveriges vedkommende har jeg en løs formodning om, at arbejdet i de lokalhistoriske foreninger foregår i snævert samvirke med offentlige institutioner, og at disse ofte er en arbejdsplads for professionelle. I det norske *Agder Historielags Årsskrift* (for Austagder og Vestagder fylker udenom Kristiansand) får man et helt andet billede af udveksling mellem amatører og professionelle. Noget af stemningen giver en notis i årsberetningen for 1976: »Agder Historielag er i løbet av året blitt konsultativt medlem av Agder Studiesamnemnd. Medlemskapet fører ikke til udgifter for la-

get, som likevel kan dra nytte av Studiesamnemndas tjenester«. Eller som fagmanden Hans Try har uttrykt sig omkring Agder Historielags forestående udgivelse af *Odelsmantallet 1624*: »Gir dere disse ut, vil de bli bedømt etter sin egenverdi og ikke etter en særlig målestokk for amatører« (citat fra Formannens sider i Årsskrift 1976).

Årsskriftet byder sin læser på en bred vifte af emner indenfor arkæologi, etnologi og mange slags historie: Korte meddelelser og længere artikler, forfattet af amatører og fagfolk imellem hinanden og ofte af god kvalitet. Det er umuligt at gå i detaljer, – årbøgerne for 1975 og 1976 rummer tilsammen mere end 30 bidrag, – men to ting vil jeg dog nævne. I årsskrift 1976 skriver Dagny Jørgensen om *Kristiansandområdets rolle under den europæiske storkrig 1688–1697*. Vi hører nok om de norske myndigheds vanskeligheder med franske kapere, der bringer deres priser i land på denne egn, men artiklen er lige så meget et bidrag til den dansk-norske regerings

udenrigspolitiske balancegang mellem parterne i den sk. pfalziske arvefølgekrig. Artiklen er et sideskud på Dagny Jørgensens bog: *Danmark–Norge mellom stormaktene 1688–1697. Dansk-norsk sjøfart og utenrikspolitikk under den pfalziske arvefølgekrig (1976)*.

Dagny Jørgensen er professionel, – men Kristian A. Bentsen derimod erklærer sig som amatør. Han spørger i Årsskrift 1975: *Et kongerike i Mandalen?* Det er spændende brug af forskellige metoder til belysning og fortolkning af en topografisk tradition i et område, der i øvrigt kender den omdiskuterede skat: Utskyld. Bentsen tilstår sin gæld til et arbejde af Jørn Sandnes: Kilder til busettingshistorien i eldste tiden (Nærsamfundet i historisk lys, utvalde artikler frå Heimn i 50 år (1973): »Denne har, foruten å være både letlest, enkel og forståelig for oss amatører, den fordel at den hele tiden belyser teorien med eksempler«. Amatør og fagmand nyder hinandens beivågenhed.

S. C.